

Η ΚΑΘ' ΗΜΑΣ
ΑΝΑΤΟΛΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΜΕΓΑΛΟΣΧΟΛΙΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ, 1993

Η ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΜΕΓΑΛΟΣΧΟΛΙΤΩΝ

Διεύθυνση Συλλόγου: Δ. Σούτσου 64, Αθήνα 115 121. Τηλ. 64.30.680

Διεύθυνση περιοδικού: Βρυούλων 11-15B, Πεύκη 151 21 Αθήνα,
Τηλ. 80.24.465

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΤ. ΑΝΕΣΤΙΔΗΣ

Κολλέγιο Αθηνών

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΗΛΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ

Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ΚΩΣΤΑΣ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗΣ

Παιδαγωγικό Τμήμα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΙΟΡΔΑΝΟΓΛΟΥ

Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΟΥΤΣΟΓΛΟΥ

Δ' Λύκειο Π. Φαλήρου

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ

Κέντρο Μεσαιωνικού και Νεώτερου Ελληνισμού Α.Α.

ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΙΛΕΝΗΣ

Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας

Εξώφυλλο: Σάββας Τσιλένης

Λογότυπος: Β. Σκούρα - Φ. Κοπανάρης

Χάρτης εξώφυλλου: Ε. Kierpert Πίναξ του Μακεδονικού Ελληνισμού. Βερολίνο
1880. Κλ. 1:3.000.000, σχ. 1.80 X 0.96 (Από το Αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α.).

Εκτύπωση: «Γ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε.» Κ. Παλαμά 25, Καματερό. Τηλ. 23.12.317 -
23.13.742.

ISBN: 1106-2266

σί
ρά
σο
ακ
ζε
λο
Τέ
η γ
ου
να
κρ
τά
σο
κα
Ιμ
τη
πι
το
λο
νή
κε
γί
ερ
νί
τη
θο

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΛΑΙΡΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΟΦΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΙΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΛΩΣΣΗΣ

Το θέμα της σημερινής ομιλίας μου δεν το διάλεξα· επιβλήθηκε μόνο του. Πρώτα απ' όλα το γεγονός ότι η ομιλία γίνεται στην Κέρκυρα¹ και απευθύνεται σε Κερκυραίους, δεύτερο ο χρόνος, δηλαδή το 1992 —και θα σας εξηγήσω γιατί— μα και η καταγωγή και η ειδικότητα του ομιλούντος, καθώς και τα προβλήματα που απασχολούν σήμερα τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, όλα αυτά δημιουργούν μια εξαιρετική συγκυρία που οδηγεί τα βλέμματά μας στον Κερκυραίο Νικόλαο Σοφιανό και στη γραμματική του. Όπως θα προσπαθήσω αμέσως να σας αναπτύξω ο Σοφιανός και το έργο του βρίσκονται στην καρδιά της επικαιρότητας.

Χρόνος: Όσον αφορά το χρόνο θα αναφερθώ πρώτα σε δύο πεντακοσιοετείς επετείους που αποτελούν ορόσημα στα πλαίσια των οποίων θα βρούμε, ελπίζω, τα στοιχεία που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε την εμφάνιση και το ρόλο μιας προσωπικότητας σαν κι αυτήν του Σοφιανού. Το 1953 όλος ο ελληνισμός τελούσε ιερό μνημόσυνο για τα πεντακόσια χρόνια από την άλωση της Βασιλεύουσας. Πολυφωνική η Πόλη και πολυδιάστατη ανοίγεται στον πλανήτη, επειδή πατάει σε ρίζες γερές. *Οὐκ εάλω και εάν εάλω.* Η Πόλη, πολιτιστική αναφορά μεταδίδει με τους λογίους της που μεταφυτεύονται στη Δύση τα φώτα του ελληνισμού και συνδράμει αποφασιστικά στην πορεία της Δύσης προς την Αναγέννηση. Φέτος, 1992 συμπληρώνονται πεντακόσια χρόνια από ένα άλλο κοσμοϊστορικό γεγονός: συμπληρώνονται πεντακόσια χρόνια από τότε που ο Χριστόφορος Κολόμβος ανακάλυψε την Αμερική, σαράντα περίπου χρόνια μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Αλλά το ίδιο έτος 1492 μας ενδιαφέρει ιδιαίτερος γιατί τότε συντάσσεται για πρώτη φορά η γραμματική μιας σύγχρονης ευρωπαϊκής γλώσσας. Πρόκειται για την πρώτη γραμματική μιας λατινογενούς γλώσσας, της ισπανικής. Τη συνέταξε ο πολύς Nebrija στη Μπολόνια. Η γραμματική του Nebrija σηματοδοτεί το ξεκίνημα για τη σύνταξη των πρώτων γραμματικών των μοντέρνων γλωσσών που πολλές βλέπουν το φως κατά τον 16ο αιώνα. Έτσι, παραδείγματος χάριν, η πρώτη γραμματική της γαλλικής γλώσσας συντάσσεται το 1530 από τον άγγλο Palsgrave. Λίγα χρόνια αργότερα, και εν πάση

1. Διάλεξη που εκφωνήθηκε στην Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας στις 27 Μαΐου 1992. Η εδification οργανώθηκε από το Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Πρωτοδημοσιεύεται εδώ.

περιπτώσει πριν από το 1550 ο Νικόλαος Σοφιανός από την Κέρκυρα, γόνος οικογενείας που αναφέρεται και στο *libro d' oro*² συντάσσει την πρώτη γραμματική της γλώσσας μας, αυτής της γλώσσας που μιλάμε και σήμερα και την τιτλοφορεί *Γραμματική της κοινής των Ἑλλήνων γλώσσης*. Πριν συνεχίσω όμως με το Σοφιανό και τη τεράστια συμβολή του στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας θα επιχειρήσω να διασυνδέσω τα γεγονότα έτσι ώστε να φανεί καλλίτερα το ιδεώδες της συγκυρίας που μου προσφέρθηκε από τα πράγματα αυτά καθ' αυτά.

Κωνσταντινούπολη: Εάν το 1492 μας είναι προσφιλές γιατί οριοθετεί όχι μόνο την αποκάλυψη του Νέου Κόσμου μα και το έναυσμα της ενασχόλησης με τις σύγχρονες ζωντανές γλώσσες, το 1453 έχει εξαιρετική βαρύτητα γιατί πυροδοτεί και επιταχύνει το ρυθμό της Αναγέννησης χωρίς την οποία ίσως δεν θα είχαμε την πραγμάτωση των επιτευγμάτων που μόλις σημειώσαμε. Σ' αυτό το σημείο επιθυμώ να συγκεντρώσουμε τους προβολείς μας σε μια γιγαντιαία κωνσταντινουπολίτικη φυσιογνωμία της οποίας η δράση έχει άμεσες επιπτώσεις στη διαμόρφωση του λαμπρού και πρωτοπόρου κερκυραίου Νικολάου Σοφιανού. Αναφέρομαι στον Ιάνο Λάσκαρη τον Ρυνδακινό.

Ο Ιάνος Λάσκαρης γεννήθηκε στην Πόλη το 1445 λίγα μόλις χρόνια πριν από την Άλωση. Κατάγεται από οικογένεια που έδωσε τέσσερις αυτοκράτορες. Ο αδελφός του Κωνσταντίνος είναι ο εκδότης του πρώτου τυπωμένου ελληνικού βιβλίου. Πρόκειται για μια γραμματική της αρχαίας ελληνικής που πρωτοτυπώθηκε στο Μιλάνο το 1476. Μετά την πτώση της Πόλης ο Ιάνος ταξιδεύει με τον πατέρα του Θεόδωρο στη Πελοπόννησο. Αργότερα ο ναύαρχος του ενετικού στόλου Θωμάς Κέλσιος τον μεταφέρει στη Κρήτη. Με πρωτοβουλία του διάσημου συμπατριώτου του καρδινάλιου Βησσαρίωνος φθάνει στην Βενετία όπου ο Βησσαρίων αναλαμβάνει τα έξοδα των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας. Μετά το θάνατο του Βησσαρίωνα μετακινείται στη Φλωρεντία και εκεί νέος προστάτης του γίνεται ο Λαυρέντιος των Μεδίκων, ο επονομαζόμενος Μεγαλοπρεπής. Εδώ διδάσκει Σοφοκλή, Θουκυδίδη, Δημοσθένη και άλλους Έλληνες συγγραφείς. Τα μαθήματά του σημειώνουν μεγάλη επιτυχία. Γρήγορα ο Λαυρέντιος τον διορίζει διευθυντή της βιβλιοθήκης των Μεδίκων στη Φλωρεντία. Ο Λάσκαρης εισηγείται την αγορά, και κατ' αυτόν τον τρόπο διά-

2. Βλ. Νικολάου Σοφιανού, *Γραμματική της κοινής των Ἑλλήνων γλώσσης*, Επιμέλεια - εισαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1977, σ.126. «Περισσότερο πιθανή φαίνεται η πληροφορία του Α. Μουστοξύδη ότι η οικογένεια των Σοφιανών που "...είς τούς εὐπατρίδας προσεγράφησαν, τῷ 1440 (Ἀνάγραφον ἐν τῷ τῆς Κερκύρας χαρτοφυλακίῳ)" έχει σχέση με το Νικόλαο Σοφιανό που μας ενδιαφέρει εδώ. Την πληροφορία αυτή επαναλαμβάνει με μεγάλη σιγουριά και ο Ε. Legrand με τη διαφορά ότι μεταθέτει τη χρονολογία εγγραφῆς των ευγενῶν Σοφιανῶν στο *libro d' oro* στα 1480. Βλ. Ε. Legrand, ὁ.π., σελ. CLXXXVII και σημ. 1, όπου: «Nicolas Sophianos appartenait par sa naissance à une famille de Corfou, qui fut inscrite au Livre d' or de la noblesse corfiote, en 1480. [Un exemplaire de ce précieux document nobilitaire est conservé dans les archives de la ville de Corfou]»

σωση, των ελληνικών χειρογράφων που βρίσκονται στα εδάφη της τέως βυζαντινής επικρατείας. Με ενθουσιασμό ο Λαυρέντιος ο Μεγαλοπρεπής του παρέχει τα μέσα, υλικά και πολιτικά, για να μπορέσει να πραγματοποιήσει το σχέδιό του. Έτσι ο Λάσκαρης με τις αγορές χειρογράφων που κάνει κατά τη διάρκεια δύο διαδοχικών ταξιδιών στην Ελλάδα και Μικρά Ασία γίνεται ένας από τους κύριους συντελεστές της μεταφύτευσης του ελληνικού πνεύματος στη Δύση. Επιστρέφει στη Φλωρεντία το 1492 με 200 περίπου χειρόγραφα. Ευτυχώς σώθηκε το σημειωματάριό του που περιέχει λεπτομερή κατάλογο των χειρογράφων που αγόρασε.

Με τα ταξίδια αυτά στους χώρους της οθωμανικής επικρατείας ο Λάσκαρης έθετε και ένα άλλο στόχο. Τον αναφέρει ο ίδιος σε ένα γράμμα του που δημοσιεύει ο Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός, πρόξενος της Ελλάδας στην Βάρνα της Βουλγαρίας³:

«...Séjournant à Florence j' ai trouvé le moyen de me faire envoyer chez le prince des Turcs, par feu Lorent de Medicis le magnifique, sous un pretexte vertueux et pas inutile. J'y suis allé deux fois avec ses lettres de créance, et étant resté dans ces contrées deux ans, allant et retournant par des routes différentes, et une fois par mer, j' ai vu et examiné presque tout le pays par les Turcs en Europe, et j'ai pris de notes sur tout ce qui me sumblait propre à l' expédition. En outre j' ai examiné la puissance des Turs, et sa situation par mer et par terre, leurs usages en guerre, quelles sont leurs armes défensives et offensives, et de quelle manière ils marchent avec l' armée lorsque ils librer bataille...».

Όπως βλέπουμε λοιπόν παράλληλος σκοπός του Λάσκαρη ήταν η συγκέντρωση στρατιωτικών πληροφοριών σχετικών με τις οθωμανικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης. Όντως μετά την επιστροφή του στη Φλωρεντία όπου έχει πεθάνει ο Λαυρέντιος (1492) και κυριαρχεί η μορφή του Σαβοναρόλα, ο οποίος φανατίζει τα πλήθη εναντίον των κλασικών σπουδών που κατηγορεί ως παγανιστικές, σπεύδει να εγκατασταθεί στο Παρίσι, για να βοηθήσει, με τις πολύτιμες πληροφορίες που κατείχε, το βασιλιά της Γαλλίας Κάρολο τον όγδοο, ο οποίος σχεδίαζε την επανακατάκτηση των βυζαντινών εδαφών και πρώτ' απ' όλα της Πόλης. Γι' αυτό το σκοπό μάλιστα ο Ανδρέας Παλαιολόγος του είχε μεταβιβάσει το 1494 τα δικαιώματα του βυζαντινού θρόνου. Τα σχέδια αυτά

3. Papadopoulos-Vretos, Andréas, *De l' idée dominante des Grecs sur la conquête de Constantinople*, Athènes, 1854, σ. 7-8. Πραπομπή από τη σελ. 209 του Tovar, Saúl Antonio, *Vida y obra de Janus Láscaris, sabio bizantino y Embajador de Francia, Byzantion-Nea Hellás*, 9-10, Santiago, Centre de Estudios Bizantinos y Neohelénicos Fotios Malleros, Facultad de Filosofía y Humanidades, Universidad de Chile, 1990, σ. 193-238.

ματαιώνονται με τον πρόωρο θάνατο του Καρόλου σε ηλικία 28 ετών (7.4.1498). Ο Λάσκαρης όμως μένει στο Παρίσι στην υπηρεσία του Λουδοβίκου δωδεκάτου και αναπτύσσει μια έντονη δράση για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων. Ένθερμος μαθητής του και αργότερα πιστός του φίλος υπήρξε ο μεγάλος γάλλος ελληνιστής Guillaume Budé, γραμματέας του βασιλιά, ο οποίος ήταν και ο εισηγητής για την ίδρυση του περίφημου Collège de France⁴ το 1530.

Η πνευματική του δραστηριότητα στο Παρίσι διακόπτεται για λίγα χρόνια, από το 1504 έως το 1509, οπότε ο Λουδοβίκος τον διορίζει πρέσβυ της Γαλλίας στη Βενετία όπου ο Λάσκαρης νοιώθει σαν στο σπίτι του. Από το Παρίσι όπου επιστρέφει τον καλεί, το 1513, επίμονα στη Ρώμη ο νέος πάπας Λέων ο δέκατος, ο οποίος δεν είναι άλλος από τον παλιό του φίλο, το Giovanni, το γιο του Λορέντζου των Μεδίκων⁵. Μόλις φθάνει στη Ρώμη ιδρύει την περιώνυμη Κυρινάλιο Σχολή, το ελληνικό κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου για να μπορούν τα απανταχού ελληνόπαιδα να μούονται στην παιδεία των προγόνων τους. Εδώ διδάσκει εκτός από τον ίδιο και ο μαθητής του ο εκ Κρήτης Μάρκος Μουσούρος, πρώτος εκδότης των απάντων του Πλάτωνος⁶. Εδώ κλείνει και ο κύκλος της ιστορίας μας⁷ γιατί εδώ βρίσκουμε, όπως μας το μαρτυρούν ο Κωνσταντίνος Σάθας, ο Emile Legrand⁸ και ο Ανδρ. Μουστοξύδης τον έφηβο Νικόλαο Σοφιανό μεταξύ των μαθητών της Κυριναλίου Σχολής.

Στη Ρώμη ο Σοφιανός, ο οποίος γεννήθηκε γύρω στο 1500 στην Κέρκυρα — σώζεται πορτραίτο του στην Ιόνιο Βουλή— εκπαιδεύεται στα ελληνικά γράμματα και ρουφάει τα διδάγματα του ουμανισμού. Μαζί με τους φίλους του Κωνσταντίνο Ράλλη, Λήσταρχο και Χριστόφορο Κοντολέοντα και Ματθαίο Δεβαρλή είναι απ' αυτούς που συχνάζουν στον κύκλο των ελληνιστών και ουμανιστών καρδινάλιων Ridolfi και Marcello Cervini. Ο Σάθας γράφει ότι

4. Lanson, G., *Histoire de la littérature française, remaniée et complétée pour la période 1850-1950* par Paul Tuffrau, Paris, Hachette, 1952, σ. 235: «En 1529 Budé, dans une de ses *Préfaces*, rappelait au roi qu'il avait à doter une fille pauvre, la philologie: qu'il avait promis d'orner sa capitale d'une sorte de musée où les deux langues grecque et latine seraient enseignées, où des savants en nombre illimité trouveraient "un entretien convenable et les loisirs nécessaires". L'année suivante, satisfaction fut donnée à la philologie par la nomination de quelques *Professeurs royaux*: c'est là est sorti le Collège de France.» Σημ.: Charles VIII: 1483-1498, Louis XII: 1498-1515, François Ier: 1515-1547 (Παντρεύτηκε την Claude, κόρη του Louis XII).

5. Giovanni de Medici. Φλωρεντία 1475 -Ρώμη 1521. Πάπας το 1513.

6. Aldus Manutius. 1513.

7. Ο Λάσκαρης θα σταλεί το 1525 από τον πάπα Κλήμεντα Ζ' σε μια δύσκολη αποστολή στη Ισπανία, στον Carlos V. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα περνάει στη Ρώμη όπου χαιρεί της εκτίμησής του πάπα και θα πεθάνει σε ηλικία 90 ετών.

8. Παραπομπή του Παπαδόπουλου στο Νικολάου Σοφιανού, *Γραμματική της κοινής των Έλλήνων γλώσσης*, Επιμέλεια - εισαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1977, σελ. 127: E. Legrand, *Bibliographie Hellénique des XVe et XVIe siècles*, tom. 1, Intr., Paris, 1885, σ. CLXXXVII: «...quand il se rendit à Rome, vers 1515 ou 1516, pour entrer au collège grec du Quirinal, dont il fut un des premiers élèves;»

«Ο Σοφιανός διατρίβων έτι εν Ρώμη παρίσταται κατά πρώτον ως αντιγραφεύς Ελληνικών χειρογράφων· και όχι ολίγα ιδιόχειρα αυτού αντίγραφα σώζονται εν τη βιβλιοθήκη των Παρισίων φέροντα περίπου το έτος 1534».

Γνωρίζουμε, όπως σημειώνει και ο Θανάσης Παπαδόπουλος στην εισαγωγή της επανέκδοσης της γραμματικής του Σοφιανού, ότι (σ. 132)

«για το επάγγελμα του κωδικογράφου στο 16ο αιώνα απαιτούνταν πια, όχι τόσο η περίτεχνη καλλιγραφία, όσο η καλή γνώση των κλασικών και της γλώσσας τους για να ελέγχονται τα σφάλματα αντιγραφής».

Την ποιότητα της κωδικογραφικής εργασίας του Σοφιανού τη βεβαιώνει ο Legrand ο οποίος μελέτησε τα αναφερθέντα χειρόγραφα στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού και σημειώνει σχετικά⁹:

«ce ne sont pas des chefs-d' œuvre de calligraphie, mais ils sont tracés d' une main ferme, égale et assurée; l' écriture en est nette propre, régulière et facile à lire».

Όπως βλέπουμε ο Legrand εκτιμά ιδιαίτερα το «σίγουρο και καθαρό χέρι» του Σοφιανού που είναι βέβαια μια πρόσθετη ένδειξη της καλής του ελληνομάθειας.

Από τη Ρώμη ο Σοφιανός μεταβαίνει στη Βενετία, όπου το 1543 γνωρίζεται με τον ισπανό ελληνιστή και ουμανιστή don Diego Hurtado de Mendoza, πρεσβευτή στη Βενετία του Καρόλου Ε'. Αναλαμβάνει με προτροπή του Mendoza να περιοδεύσει τα μοναστήρια του Άθω για αναζήτηση, αγορά και αντιγραφή χειρογράφων, αποστολή που στέφεται με επιτυχία. Μεταξύ των δραστηριοτήτων του στη Βενετία πρέπει να σημειώσουμε την ίδρυση τυπογραφείου που πρέπει να έγινε γύρω στα 1545.

Κατά τη γνώμη μου όλη η δραστηριότητα του Σοφιανού, αυτή που ξεκινάει με την κωδικογραφία και κορυφώνεται με τη σύνταξη της γραμματικής του στρέφεται γύρω από ένα κεντρικό άξονα: τη διάδοση της παιδείας. Δουλεύει με ενθουσιασμό για να συμβάλει στη δημιουργία των απαραίτητων μέσων για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Ένα ιδεώδες που εγγράφεται απόλυτα στα πλαίσια του ουμανισμού. Τόσο το κωδικογραφικό και κωδικοσυλλεκτικό του έργο, όσο και το συγγραφικό του, χωρίς να ξεχνάμε το τυπογραφικό έχουν την ίδια συνισταμένη: προετοιμάζουν και καλλιεργούν τις συνθήκες για να μορφωθεί ο κόσμος. Ας ακούσουμε και τον ίδιο να μας

9. Σοφιανού, Νικολάου του Κερκυραίου, *Γραμματική της κοινής των Έλλήνων γλώσσας*, νυν τό πρώτον κατά τό έν Παρισίους χειρόγραφον έκδοθείσα, επιμελεία και διορθώσει Αίμιλίου Λεγρανδίου, Έν Παρισίους, Librairie Maisonneuve, 1870, σελ. 20.

το λέει καθαρά στον πρόλογο της μετάφρασής του *Περί παιδων αγωγής* του Πλουτάρχου που απευθύνεται:

Τῷ θεοφιλεστάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ
ἐπισκόπῳ Μυλοποτάμου καὶ Χερρονήσου
κυρίῳ Διονυσίῳ¹⁰
Νικόλαος ὁ Σοφιανός χαίρειν.

και συνεχίζει:

«... Διὰ τοῦτο λοιπόν ὤρμησα καὶ ἐγώ, μὲ γνώμην καὶ παρακίνησιν τῶν εἰρημέ-
νων ἐλλογίμων καὶ εὐγενῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ ὅσων δύναμαι, θεοῦ ὀδηγούντος, νὰ μετα-
γλωττίσω καὶ νὰ πεζεύσω ἀπὸ τὰ βιβλία ὅπου νὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα εἰς τὸ
νὰ ἀνακαινισθῆ καὶ νὰ ἀνεπερυγιάσει ἀπὸ τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν τὴν
Καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα ἠθέλησα νὰ ποιήσω τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸ βιβλιάριον τοῦτο τοῦ
Πλουτάρχου, ὁποῖον λέγεται «Περί παιδων ἀγωγῆς», καὶ ἡμεῖς τὸ ὠνομάσαμεν
«Παιδαγωγόν», διότι αὐτὸ μας παιδαγωγεῖ καὶ διδάσκει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν πῶς νὰ γεν-
νηθῆ καὶ νὰ ανατραφῆ τὸ παιδίον εὐγενικὰ, καὶ ἀπεχεῖ πῶς νὰ παιδευθῆ καὶ νὰ γένη
ἔνδοξος καὶ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ὡσὰν ἦσαν οἱ πατέρες μας».

Δεν εἶναι ἴσως περιττὸ σε μια ἐκδήλωση που οργανώνει τὸ Τμήμα Μετάφρασης
καὶ Διερμηνείας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου νὰ υπενθυμίσω τὴν παιδευτικὴ διάσταση
τῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας. Ἡ μετάφραση εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ
τῆς κάθε γλώσσας. Ὅχι μόνον ὁ Σοφιανὸς ἀλλὰ ὅλη ἡ Ἀναγέννηση μεταφράζει. Σε
μια τέτοια προοπτικὴ ἡ ἀπόφαση τῆς πολιτείας νὰ ἐγκαταστήσει ἐδῶ στὴν Κέρκυρα
τὸν μεταφραστικὸ πυρῆνα τῆς χώρας παίρνει βαρύνουσα σημασία. Ἡ υποστήριξη, ἐν-
δυνάμωση καὶ πλαισίωση αὐτοῦ τοῦ πυρῆνα ἀπὸ τὸν κερκυραϊκὸ λαὸ διαγράφεται
σαν ἱστορικὸ χρέος.

Δεν εἶναι πρόθεσή μου νὰ παρουσιάσω σήμερα λεπτομερειακὰ τὸ συγγραφικὸ ἔρ-
γο τοῦ Σοφιανοῦ. Θα ἠθελα ἀπλῶς νὰ ἀναφέρω τοὺς τίτλους τῶν ἔργων τοῦ οἱ οἱ οἱ
καὶ μόνον τοὺς φαίνεται νὰ τεκμηριώνουν αὐτὸ που ἤδη υπεστέρησα σχετικὰ με τοὺς
γενικότερους στόχους τοῦ καὶ νὰ ἐπικεντρώσω τὴν προσοχή μας στὴ γραμματικὴ τοῦ.

• *Περί κατασκευῆς καὶ χρήσεως κρικωτοῦ ἀστρολάβου.*

Δεν ξέρουμε ἀκριβῶς πού καὶ πότε γράφτηκε. Ὁ Μουστοξίδης θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ
τυπώθηκε στὴ Ρώμη τὸ 1542, ὁ Legrand στὴ Βενετία τὸ 1544. «Ἀστρολάβος» εἶναι ἓνα

10. Διονύσιος Zannetino: Ἕλληνας καθολικὸς ἐπίσκοπος Τζίας καὶ Θερμιῶν. Ἐχομε μαρτυρία ὅτι
γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὁ Σοφιανὸς τελειώνει στὶς 30 Αὐγούστου 1533 τὴν ἀντιγραφή χειρογράφου. (βλ.
Παπαδόπουλος, σελ. 129).

παλιό αστρονομικό όργανο που χρησιμεύει για τον καθορισμό της θέσης των άστρων πάνω από τον ορίζοντα. Ήταν όργανο χρησιμότητα για τους ναυτικούς της εποχής εκείνης.

• Συνεργάστηκε για την προσαρμογή του θεατρικού έργου *i tre tiranni* του Agostino Ricchi¹¹. Η παράσταση του έργου είχε γίνει το 1530 στη Μπολώνια προς τιμήν του Καρόλου του Ε'. Προκειμένου να τυπωθεί το έργο το 1533 και να αφιερωθεί στο Luigi Gritti¹² ο Σοφιανός ανέλαβε να γράψει τις σκηνές της Ε' πράξης που έχουν ελληνικό διάλογο¹³. Την ανακάλυψη την οφείλουμε στο Mario Vitti¹⁴. Μας ενδιαφέρει σαν πρώιμο δείγμα γραφής του Σοφιανού που φανερώνει τους γλωσσικούς προσανατολισμούς του και την προτίμησή του για την ομιλούμενη γλώσσα.

• *Περιγραφή της Ελλάδος.*

Πριν από το Φλεβάρη 1543. Πρώτος νεοέλληνας που τύπωσε πίνακες της Ελλάδας. Γεωγραφικός χάρτης της Ελλάδας.

• *Παιδαγωγός.*

Μετάφραση του *Περί παιδων αγωγής* του Πλουτάρχου. Τυπώθηκε στη Βενετία στις 2 Ιανουαρίου 1544. Ήδη μιλήσαμε γι' αυτή τη μετάφραση. Πρόκειται για την πρώτη μετάφραση στα νέα ελληνικά αρχαίου ελληνικού κειμένου. Ακούστε πώς ηχούσε η γλώσσα μας το 1544:

«Ὁφέλιμον νομίζω καὶ εὐλογον ἔναι νὰ σκοπήσομεν καλά, ὅσον ἔναι δυνατὸν, καὶ νὰ εἰποῦμεν ὅσα ἀρμόζει εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παιδευσιν τῶν εὐγενῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔτι νὰ ἀφηγηθοῦμεν ἐκεῖνα ὅπου, ἂν τὰ χρειασθοῦν οἱ νέοι, θέλουσιν ἀποκατασταθῆ φρόνιμοι καὶ γενναῖοι καὶ ἐνάρετοι τοὺς τρόπους· καὶ ἴσως κάλλιον ἔναι νὰρχίσωμεν πρῶτον ἀπ' αὐτὴν τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου.»

Ο Legrand συγκρίνοντας αυτή τη γλώσσα του Σοφιανού με την καθομιλουμένη ελληνική του Βικέλα που μετάφρασε στα 1874 τα παραμύθια του Andersen απορεί με τις ελάχιστες διαφορές που τις χωρίζουν παρά τους τρεις αιώνες απόστασης μεταξύ τους. Ιδού πώς διατυπώνει τη γνώμη του.

«Enfin, à l' heure même où j' écris ces lignes, un Grec, qui habite Londres

11. Γιατρός τριών παπών και συστηματικός εκδότης του Γαληνού.

12. Νικολάου Σοφιανού, *Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης*, Επιμέλεια - εισαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1977, σελ. 138: «κυβερνήτη, γενικό καπετάνιο και μεγάλο θησαυροφύλακα όλου του Βασιλείου της Ουγγαρίας, γιο του Δόγη της Βενετίας Andrea Gritti και μιας ελληνίδας από την Πόλη».

13. Αντικατέστησε τους επαίνους στα ισπανικά για τον Κάρολο Ε' με επαίνους στα ελληνικά για το Luigi Gritti και το φίλο του Ιμπραήμ, μεγάλο βεζύρη του Σουλτάνου, που ήταν από την Πάργα και ελληνικής καταγωγής, εξισλαμισμένος.

14. Πρακτικά Γ' Πανιονίου Συνεδρίου (Αθήνα, 1969).

depuis de longues années, M. Démétrius Bikélas, met en vente une élégante et fidèle traduction en grec *parlé* des contes d' Andersen. Il est curieux de comparer la langue employée par M. Bikélas avec celle de Sophianos. La différence est à peine sensible, et cependant les deux livres ont été écrits à plus de trois siècles d' intervalle.»¹⁵

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Σοφιανός εφαρμόζει ορισμένες τροποποιήσεις στην ορθογραφία, όπως τη μετατροπή του (ω → ο) ωμέγα σε όμικρον και του (η → ει) ήτα με υπογεγραμμένη σε έφιλον γιώτα κυρίως στην κλίση του ρήματος, απλοποιήσεις οι οποίες επισημοποιήθηκαν μόλις στις μέρες μας, δηλαδή με καθυστέρηση πέντε αιώνων. Φαίνεται και από αυτό πόσο πρωτοπόρος υπήρξε στα ζητήματα της γλώσσας. Αλλά μ' αυτή την παρατήρηση φθάνουμε στο κορυφαίο έργο του, στη

• *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας.*

Η γραμματική του Σοφιανού, όπως ήδη ανέφερα, εγγράφεται στον κεντρικό άξονα της δραστηριότητά του που είναι η παιδεία του λαού. Αντικατοπτρίζει επίσης το ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον της εποχής του ουμανισμού προς τις εθνικές γλώσσες των λαών σε αντιδιαστολή με τις κλασικές γλώσσες, που μόνες είχαν το δικαίωμα να γράφονται. Η συμβολή της για τη μελέτη της σύγχρονης ελληνικής είναι τεράστια. Εκτός από την παιδευτική της αξία μας προσφέρει μια ραδιογραφία της γλώσσας μας εδώ και πέντε περίπου αιώνες. Η μελέτη της μας επιτρέπει να διαπιστώνουμε ότι οι βασικές δομές της νεοελληνικής ήδη είχαν διαμορφωθεί.

Δυστυχώς το χειρόγραφο της γραμματικής έμεινε ανέκδοτο έως το 1870 οπότε το πρωτοέξεδωσε το Emile Legrand¹⁶. Ο ίδιος πραγματοποίησε μια βελτιωμένη δεύτερη έκδοση το 1874¹⁷. Πρόσφατα οι εκδόσεις Κέδρος επανακυκλοφόρησαν το έργο με ευρεία εισαγωγή και επιμέλεια του Θανάση Παπαδόπουλου¹⁸. Τέλος ο

15. Sophianos, Nicolas, *Grammaire du grec vulgaire et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque sur l' éducation des enfants*, publiées par Emile Legrand, deuxième édition, Paris, Maisonneuve, 1874, σ. 6.

16. Σοφιανού, Νικολάου του Κερκυραίου, *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας*, νυν τό πρώτον κατά τό έν Παρισίους χειρόγραφον έκδοθείσα, έπιμελεία και διορθώσει Αίμιλίου Λεγραντίου, Έν Παρισίους, Librairie Maisonneuve, 1870, 80 σελ.

17. Sophianos, Nicolas, *Grammaire du grec vulgaire et traduction en grec vulgaire du traité de Plutarque sur l' éducation des enfants*, publiées, par Emile Legrand, deuxième édition, Paris, Maisonneuve, 1874, 123 σ.

18. Νικολάου Σοφιανού, *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας*, Επιμέλεια - εισαγωγή: Θανάσης Χ. Παπαδόπουλος, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1977, 316 σελ. Ο Παπαδόπουλος δηλώνει (σελ. 12) ότι αναδημοσιεύει τα έργα του Σοφιανού «όπως εκδόθηκαν από το διάσημο γάλλο ελληνιστή E. Legrand». Ο Marc Vernant (βλ. επόμενη σημείωση, σελ II του δεύτερου μέρους) παρατηρεί σε σχέση με την έκδοση του Παπαδόπουλου ότι « cette édition, la seule qui soit en circulation en ce moment, n' est pas en réalité un fac-similé, une reproduction photographique, mais une copie, à certains endroits fautive ».

Marc Vernant σε μια αξιόλογη πτυχιακή εργασία (DEA) προέβη σε μια διπλωματική μεταγραφή του παρισινού χειρογράφου και σε μια αποκατάσταση του κειμένου με βάση τις υπάρχουσες εκδόσεις και το παρισινό χειρόγραφο¹⁹.

Ο Σοφιανός στη δισέλιδη αφιέρωση της γραμματικής του στον καρδινάλιο Λοθαρίγγιο αναφέρει ότι το έργο του περιλαμβάνει και συντακτικό²⁰. Δυστυχώς αυτό το μέρος του χειρογράφου πρέπει να χάθηκε. Ο Μουστοξύδης ωστόσο μας πληροφορεί (*Ελληνομνήμων*, σελ. 249) ότι το είδε στη Μαρκιανή βιβλιοθήκη της Βενετίας. Θα άξιζε τον κόπο να αναληφθούν έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση. Αλλά πάνω απ' όλα είναι ανάγκη, ακολουθώντας το παράδειγμα του μεγάλου πρωτοπόρου Σοφιανού, να αναληφθούν έρευνες για τη μελέτη και γραμματική περιγραφή του παρόντος της γλώσσας μας. Σε μια τέτοια προοπτική εντάσσεται το ερευνητικό σχέδιο για τη σύνταξη μιας λειτουργικής γραμματικής της ελληνικής που έχουμε ξεκινήσει. Όπως όμως λέγει και ο Σοφιανός στην τελευταία φράση της γραμματικής του, αντί να μακρηγορήσουμε παρουσιάζοντάς το, «Καιρός λοιπόν ἔναι ναφήσομεν τὰ προοίμια καὶ νὰ πιάσωμεν τὸ ἔργον».

Université René Descartes Sorbonne, Paris.

19. Vernant Marc, *La grammaire de Nicolas Sophianos. (Transcription diplomatique du manuscrit gr. 2592 de la Bibliothèque nationale et établissement du texte)*, mémoire de DEA soutenu à l'INALCO, Paris, 1990, 17+XV+73+photocopie du manuscrit+V+84 p.

20. « Hunc tractatum in tres partes divisi. Prima, nomina et verba cum reliquis particulis ostendo; secunda, ago de orthographia; tertia vero, de constructione».

Αφιέρωση	2
Προλεγόμενα	5-6
<i>Γεώργιος Δ. Μεταλληνός,</i> Δανιήλ Μάγνης και Κωνσταντίνος Τυπάλδος (Ἄνεκδοτη ἀλληλογραφία)	7-41
<i>Ἄθανάσιος Παπᾶς,</i> Ἡ ὁμογενῆς γελοιογραφία στήν Πόλη καί οἱ Ζωγραφειῶτες ἐκπαιδευτικοί στό ἔργο τοῦ Κοσμᾶ Θεοδορίδη (Togo)	43-70
<i>Κυριακή Μαμώνη,</i> Ο Ἑλληνικός Σύλλογος Ερμῆς Κωνσταντινουπόλεως (1877-1922) ..	71-91
<i>Χαράλαμπος Κ. Βάιος,</i> Ἡ τραγωδία τῆς Ἰωνίας καί ἡ νεοελληνική ποίηση	93-111
<i>Χρήστος Κλαίρης,</i> Νικολάου Σοφιανού τοῦ Κερκυραίου Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης	113-121
<i>Ἡλίας Ἀνδρέου,</i> Ἀρχαῖες καί σύγχρονες ἐπιτύμβιες στήλες τῆς Ἰμβρου	123-138
<i>Ναυκράτιος Τσουλκανάκης,</i> Ἱερομόναχος Ἀγάπιος Βουλησιμᾶς ὁ Ἰθακήσιος. Οἱ σχέσεις τοῦ μέ τοῦ Μετόχι τοῦ Παν. Τάφου τῆς Πόλης καί τῆ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή	139-154
<i>Κώστας Δεληκωσταντής,</i> Δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί Χριστιανική ἀνθρωπολογία. Αποκλίσεις καί συγχλίσεις	155-174

<i>Γεώργιος Τσέτσης,</i> Άγια Παρασκευή Πιχριδίου. Ό ναός μιᾶς προγονικής εστίας	175-186
<i>Στέφανος Τζέπογλου,</i> Ιστορία της ψυχολογίας. Μια διαχρονική προσέγγιση μέσα από δύο σχολικά εγχειρίδια ψυχολογίας	187-197
<i>Μ. Φ. Δραγούμης,</i> Δημήτρης Ατραϊδής (1900-1970). Η συμβολή ενός άδικα παραγνωρισμένου Μικρασιάτη λαϊκού μουσικού	199-215
<i>Δέσποινα Παπουτσόγλου,</i> Ένα Βυζαντινό ευκτήριο (Boğdan Saray)	217-224
<i>Αδαμάντιος Στ. Ανεστίδης,</i> Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Πόλης, από το 1923 και ύστερα	225-237
Περίληψεις	239-263
Πίνακας ονομάτων και πραγμάτων	265-298
Περιεχόμενα	299-302